

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/16/18-24>

Gözəl Sabit qızı Quliyeva
İstanbul Universiteti
doktorant
gozel.quliyeva93@mail.ru

OĞUZ ELİNDƏ QADININ DƏYƏRİ ("KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DASTANI ƏSASINDA)

Xülasə

"Kitabi-Dədə Qorqud" gender münasibətlərini özündə bədii şəkildə əks etdirən abidədir. Dastanda qadın ana obrazında, qəhrəmanın ömür-gün yoldaşı kimi, müxtəlif ritualların iştirakçısı olaraq təqdim olunur. Müqəddimədə qadınlar barədə deyilmiş fikirlərə nəzər salmaqla Oğuz elində qadına verilən dəyəri aydınlaşdırmış, qadının cəmiyyətdəki vəzifəsi və mövqeyi barədə deyilən faktların hətta bu günün özündə belə öz qüvvəsini saxladığını görmüş olarıq. Bundan başqa Oğuz ailəsində ər-arvad münasibəti də önəmli yer tutan, mühüm məsələlərdən biridir. Bu cür münasibətlərdə qadın qəhrəmanların göstərdiyi fədakarlıq ön planda verilməkdədir. Dastanda qadına olan hörmət, qadının vəzifələri aydın şəkildə verilmişdir. Dilindən, dinindən asılı olmadan igid, cəsur qadınlar yüksək qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: gender, dastan, Oğuz, tolerantlıq, Dədə Qorqud

Gozal Sabit Guliyeva
Istanbul University
PhD student
gozel.quliyeva93@mail.ru

Attitude towards women in Oghuz province (Based on the epic "Kitabi-Dada Gorgud")

Abstract

"Kitabi-Dade Gorgud" is a monument that artistically reflects gender relations. In the epic, a woman is presented as a mother, as a lifelong companion of the hero, as a participant in various rituals. By looking at the ideas about women in the introduction, we have clarified the value given to women in Oghuz province, and we can see that the facts about the role and position of women in society retain their force even today. In addition, husband-wife relationship is one of the important issues in the Oghuz family. In such relationships, the sacrifice shown by the female heroes is given priority. In the saga, the respect for women and the duties of women are clearly given. Brave and courageous women, regardless of their language and religion, were highly valued.

Keywords: gender, saga, Oghuz, tolerance, Deda Gorgud

Giriş

Multikultural dəyərlərin nümayişi, qadına verilən dəyər, türk ailəsində qadınların önəmi baxımından keçmiş öz səhifələrində yaşadan və bunu gələcək nəsillərə daşıyan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı bizə və gələcək nəsillərə ən bariz nümunədir.

Ulu öndər Heydər Əliyev ana abidəmiz olan dastanı yüksək qiymətləndirmiş və öz nitqində bildirmişdir: "Azərbaycan xalqının, bütün türkdilli xalqların böyük tarixi abidəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud" 1300 ildir ki, yaşayır. Əgər 1300 ildən də öncə "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının yaranması üçün xalqlarımızın nə qədər səylər göstərdiyini və nəhayət, bu tarixi abidəni yaratdığını

nəzərə alsaq, onda təsəvvür edə bilərik ki, bizim xalqlarımızın nə qədər qədim tarixi, dərin kökləri və nə qədər zəngin mədəniyyəti vardır” (Heydər Əliyevin nitqi, “Azərbaycan” qəzeti, 2000).

“Kitabi-Dədə Qorqud”da gender bərabərliyi, dini tolerantlıq, ailə münasibətləri, müxtəlif xalqların birgə əmin-amanlıq içində yaşaması kimi xüsusiyyətlər eyni zamanda dastanın hansı multikultural dəyərlərə sahib olmasından xəbər verir.

Azərbaycan dastanlarındakı qadın obrazları, xüsusilə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı gender münasibətlərini, özündə bədii şəkildə əks etdirir. Dastanda qadın ana obrazında, qəhrəmanın ömür-gün yoldaşı kimi, müxtəlif ritualların iştirakçısı olaraq təqdim olunur. Müqəddimədə qadınlarbarədə deyilmiş fikirlərə nəzər salmaqla Oğuz elində qadına verilən dəyər barədə məlumat almış olarıq. Qadının cəmiyyətdəki rolu, mövqeyi və ona münasibət, adətən, həmin xalqın etnopsixologi- yası ilə bağlıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”da qadının cəmiyyətdəki vəzifəsi və mövqeyi barədə deyilən faktlar, hətta bu günün özündə belə öz qüvvəsini saxlayır. Odur ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un müqəddiməsində qadınla bağlı əks olunan fikirləri təkcə sözügedən dastanın məlumatı kimi yox, bütövlükdə türk etnomədəniyyətinin qadına münasibəti kimi anlamaq məqsədəuyğundur. Müqəddimədə təsvir olunan qadın tiplərinə nəzər yetirək.

Müqəddimədə deyilir: “Ozan aydır Qarılar dörd dürlüdür birisi solduran soydur, birisi toldıran toydur, birisi evin dayağıdır. Birisi necə söylərsən bayağıdır” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 33).

Müqəddimədə Ozan qrupları üzrə qadınların xüsusiyyətlərini sadalayır və Oğuz elinin həmin qadınlarla bağlı münasibətlərini diqqətə çatdırır. Müqəddimədən aydın olur ki, Oğuz elində evin dayağı xanımlar aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdirlər.

“Ozan, evin dayağı oldur ki, yazıdan-yabandan evə bir qonuc gəlsə, ər adam evdə olmasa, ol anı yedirər-içirər, ağırılar-əzizlər, göndərər. Ol Ayişə, Fatimə soyudur, xanım. Ocağına buncılayın övrət gəlsün” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 33).

Bu fikirlərdən aydın olur ki, Oğuz cəmiyyətində ərlərinə sədaqətli olan, ərləri evdə olmadıqda belə gələn qonağı Oğuz normalarına uyğun şəkildə qarşılayaraq yedirdib-içirtmək bacarığına malik olan qadınlar ideal qadınlardır. Odur ki, İslam dinini yeni qəbul etmiş Oğuz elində belə qadınlar Ayişə, Fatimə kimi mübarək xanımlarla müqayisə olunur. Və ağız dualı ozan bütün Oğuz bu keyfiyyətlərə sahib olan qadın arzularını.

Sonra dastanda solduran soy qadınları üçün xarakterik olan xüsusiyyətlər diqqətə çatdırılır:

“Gəldik, ol kim, solduran soydur, sabadanca yerindən uru turar, əlin-yüzün yumadan doquz bazlammac ilə bir küvlək yoğurd gəvəzlər, toyunca tıqabasa yer, əlin böğrinə urar, aydır Bu evi xarab olası! Ərə varalıdan bəri daxi qarnım toymadı, yüzüm gülmədi. Ayağım başmaq, yüzüm yaşmaq görmədi! Deyər Nolaydı, bu öləydi, birinə dəxi vareydim. Umarımdan yaxşı-uyar olaydı, - deyər. Anun kibinin, xanım, bəbəkləri bitməsün, ocağına buncılayın övrət gəlməsün” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 33).

Mətdən aydın olur ki, solduran soy qadınları ər evindən, yurd-yuvasından narazı, yeyib-içəndən sonra deyindən, öz güzəranından şikayət edən, hətta yenidən ərə getmək istəyən qadınlardır. Odur ki, bu xüsusiyyətlərə malik olan qadınların təsvirindən sonra ozanın belə qadınlara qarğıışı, Oğuz alqışı yer alır.

Eposun boylarına nəzər saldıqda orada öz yurd-yuvalarına bağlı, elinə sədaqətli və ərlərinə sadıq, öz qəhrəmanlıqlarına görə heç də ərlərindən geri qalmayan qadınlarla qarşılaşırıq. Ola bilər ki, Oğuz elinin belə yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətə sahib olan qadınlarının olması birbaşa olaraq mənfi keyfiyyətli qadınlardan uzaq durmaq ideyasından ortaya çıxmışdır.

Müqəddimədə toldıran soy qadınları üçün xarakterik xüsusiyyətlər də əks olunmuşdur.

“Gəldik, ol kim, toldıran toydur, dəpidincə yerindən uru turdı, əlin-yüzün yumadan obanın ol ucından bu ucına, bu ucından ol ucına çarpışdırdı. Quv quvladı, din dinlədi, öylədəcə gəzdi. Öylədən sonra evinə gəldi. Gördi kim, oğrı köpək, yekə dana evini bir-birinə qatmış-tavuc komasına sığır damına dönmiş. Qonşularına çağırır ki, Yetər! Zəlihə! Zübeydə! Ürüveydə - can,

qız-can! Paşa! Ayna Mələk! Qutlu Mələk! Ölməgə-itməgə getməmişdim, yatacaq yerim genə bu xarab olasıydı. Noleydı bənim evimə bir ləhzə baqaydınız! Qonşu haqqı - Tanrı haqqı deyü söylər. Bunun kibinin, xanım, bəbəkləri yetməsün. Ocağısa bunun kibi övrət gəlməsün” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 33).

Buradan aydın olur ki, oturaq mədəniyyətə malik olan oğuzlar üçün ev mədəniyyəti mövcud olmuş və bu mədəniyyətin əsas qoruyucusu kimi isə qadın aparıcı rol oynamışdır. Lakin bu normaları poza bilən tolduran toy qadınları təsvir edərək, ozan üzünü oğuzlara tutaraq bu tipli qadınlar üçün xarakterik olan xüsusiyyətləri diqqətə çatdırır. Belə qadınlar sübh tezdən yerindən durur və evini-əşiyini səliqəyə salmadan el-obanı dolaşar və qeybət edər. Öz evində yığışib oturmadığına görə isə evinin səliqəsi itər, evi göz görə-görə dağılıb gedər. Oğuz cəmiyyəti igid ərlərlə yanaşı, cəsur və qabiliyyətli qadınların çiyinləri üzərində qurulduğuna görə dedi-qodu ilə məşğul olaraq, ev-əşiyi ilə maraqlanmayan qadınlar da bu normalar sistemində qəbul olunurlar. Odur ki, ozan Oğuz elinə belə qadınlardan da uzaq durmağı məsləhət görür.

Dastanın müqəddiməsində bayağı hesab olunan qadınlar da təsvir olunur. Bu qadınlar ərlərinin sözünü eşitməz, evə gələn qonağın qarşısına bişmiş isti yemək qoymaz və hər zaman işdən yayınmaq üçün bir bəhanələri vardır.

“Gəldik, ol kim, necə söylərsən, bayağıdır.. ötə yazıdan-yabandan bir udlu qonuq gəlsə ər adam evdə olsa, ana disə ki, dur ətmək gətir, yiyəlim, bu da yisün,. Disə bişmiş ətməgün bəqası olmaz, yimək gərəkdir, övrət aydar.. Neyləyəyim, bu yığılacaq evdə un yoq, dəvə dəgirməndən gəlmədi – deyər.. Nə gəlsə bənim sağrıma gəlsün deyü əlüyin... urur, yənin anaru, sağrısın ərinə döndürür. Bin söylərsən, birisini quymaz, -ərin sözünü qulağma qoymaz... Andan dəxi sizi, xanım, Allah saqlasun! Ocağımıza buncılayın övrət gəlməsün” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 33).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının ana xəttini təşkil edən, aparıcı rola malik olan ayrı-ayrı boylarında aktiv iştirak edən qadın obrazları da vardır. Belə qadınların bir neçəsi haqqında məlumat aşağıda verilmişdir.

Burla xatun

Bu obrazda türk qadınına məxsus igidlik, cəsurluq, ərinə sədaqət kimi keyfiyyətlər təcəssüm olunmuşdur. Dastanda o, sadəcə övladını sevən bir ana deyil, eyni zamanda qüdrətli Oğuz elinin mənəvi anasıdır. Həyat yoldaşı Qazan xanın ən yaxın silahdaşdır. Döyüşdə Qazan xan yaralandıqda Burla xatun qılıncı əlinə alıb döyüşü qələbə qazanana qədər davam etdirir.

“Qazan xanın evinin yağmalanması boyu”nda Burla xatunun öz oğlu Uruzla mükəliməsi bir qadın olaraq onun hansı normaların daşıyıcısı olmasını aydın göstərir. Bu boyda Oğuz elinin qadınla bağlı düşüncələrinin şahidi oluruq. Uruzun dilindən diqqətə çatdırılan sözlərdən aydın olur ki, Oğuzda qadının ən böyük dəyəri onun ərinə sədaqəti ilə ölçülür.

Məhz onunla əlaqədardır ki, Uruz anası Burla xatuna üzünü tutaraq deyir: “Qo bəni qadın ana, çəngələ ursunlar, qo ətimdən çəksünlər, qara qovurma etsünlər, qırq bəg qızının öginə ilətsünlər. Anlar bir yedigində sən iki yegil! Səni kafirlər bilməsünlər, tuymasunlar. Ta kim, sası dinlü kafirün döşəginə varmayasa, sağrağın sürməyəsən. Atam Qazan namusunu sımayasan. Saqın! “–dedi” (Tahirzadə, 2015: 389).

Dastanın digər hissəsində “Uruz bəyin dustaq olduğu boy”da Burla xatunun analıq duyğuları, ana iztirabı təsvir edilir. O, Qazan xanın ovdan tək qayıtdığını görüb sarsılır və öz izdirablarını belə ifadə edir:

İgid bəyim Qazan!
Qalxıb yerindən sən durdun,
Oğlunla gözəl qara yallı Qazlıq atını mindin.
Boynu uzun vəhşi keyki vurub-yıxdın,
Sən atını yüklətdin geri döndün?
İki getdin, bir gəlersən, balam hanı?

Qara dövrandə tapdığım oğlum hanı?

Təkə bəyim görünmür, bağırim yanır. (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 73)

Dəli Domrulun xanımı

“Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul” boyu daha çox ər-arvad münasibəti ilə diqqət çəkməkdədir. Dəli Domrul Tanrının göndərdiyi Əzrailə meydan oxuyur, bununla da o Tanrının qəzəbinə düçar olur və tanrı Əzrailə tapşır ki, onun canını alsın. Dəli Domrul Əzrailə təslim olmaq istəmir. Səhvini başa düşüb Tanrıdan aman diləyir. Tanrı ondan can yerinə can istəyir. Dəli Domrul atasına, anasına bu sirri açır. Amma ata-anası öz şirin canlarından keçmirlər. Əzrailə tabe olmazdan əvvəl xatunu ilə halallaşmağa gəlir:

İndi uca-uca dağlarım yaylağın olsun!

Soyuq-soyuq sularım bulağın olsun!

Tövlə-tövlə şahanə atlarım sənin miniyin olsun!

Qızıl tağlı uca evim sənin kölgəliyən olsun!

Qatar-qatar dəvələrim sənin yüklüyün olsun!

Yaylaqdakı ağ qoyunum şülənliyən olsun!

Gözün kim tutarsa,

Könlün kimi seversə, ona ərə get!

İki oğlancığı öksüz qoyma! (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 82)

Dəli Domrulun qadını Əzrailin onun canını alacağını bildikdə ərinə belə deyərək canını ondan əsirgəmədiyini göstərir:

“... Qarşı yatan qara dağları,

Səndən sonra mən neylərəm?

Yaylayarsam, gorum olsun!

Soyuq-soyuq sularını mən içərsəm, mənim qanım olsun!

Qızılını-gümüşünü xərcələsəm, kəfənlüyüm olsun!

Səndən sonra bir igid sevib seçsəm,

Ərə getsəm, birgə yatsam, bu əjdaha ilan olub mənə çalsın!

Qüdrətli Allah şahid olsun, qurbanam sana,

Mənim canım qurban olsun sənə canına!” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 83)

Dəli Domrul ilə xatununun sevgisi tanrının da xoşuna gəlir. Dəli Domrulun səhvini bağışlayır. Burada da biz bir daha türk qadınının sevgisinə, həyat yoldaşına sədaqətinin, mərdliyinin şahidi oluruq. Dastanın bu boyunda qadına-anaya digər boylardan olmayan fərqli münasibətin də şahidi oluruq. Ananın öz övladına canını fəda etməməsi türk qadınına məxsus əlamət deyildi. Hətta bəzi tədqiqatçılar bu boyun sonradan əlavə edildiyini də iddia edirlər.

Dirsə xanın xanımı

Dirsə xanın xanımı obrazı mübarizliyi, əyilməzliyi ilə seçilən obrazlardandır. Dastanda qadınların vəsfedilmə hissələrində onların qəhrəmanlığından da xəbər alırıq. Aşağıdakı nəzm parçası buna nümunə ola bilər.

“Bəri gəl, başımın taxtı, evimin taxtı!

Evdən çıxıb yeriyəndə sərvə boylum!

Topuğuna sarmaşanda qara saçlım!

Qurulmuş yaya bənzər çatma qaşlım!

Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!

Payız almasına bənzər al yanaqlım!” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 35)

Dastanın “Dirsə xan oğlu Buğac” boyunda rast gəldiyimiz bu parçada biz türk qadınına olan yüksək münasibətin şahidi oluruq. Dastanda verilən parçadan bir türk qadınının xarici görünüşünün də təsvirini müəyyənləşdirə bilərik. Bu boyda eyni zamanda vətənə sevginin, ana haqqının Vətən

haqqına bərabər tutulduğunun da şahidi oluruq. Dirsə xanın xatunu ağır yaralanmış oğlu Buğacı ana südü, dağ çiçəyi ilə müalicə edir. Burada ana obrazı torpağa bağlılığın rəmzi kimi canlanır.

“Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu”

Bu boyda evi yağmalanmış Qazan xan hər şeyi bir kənara qoyur, düşməndən ilk öncə anasını xəbər alır. Biz bu boyda bir daha Oğuz elində, türk dünyasında anaya, qadına qoyulan hörmətin, qadının-ananın bütün varlıqların ən müqəddəsi, ucası olduğunun bir daha şahidi oluruq. “Ana” obrazı tarixən də müqəddəs olub, bu gün də xalqımız üçün müqəddəsdir. T.Hacıyevin dediyi kimi ancaq oğulla ata mübahisələrində bir mülayim demokratizm görünür. Oğlan övladının qəhrəmanlığının erkən yaşlardan üzə çıxması Oğuz elində qəbahət sayılırdı. Biz bunu “Salur Qazanın evinin yağmalanmış boy”da aydın şəkildə görürük. Belə ki, bir çox oğuz igidinin qəhrəmanlıq göstərən ad qazandığı bir zamanda Qazan xanın oğlu Uruzun ad qazanmaq məsələsinin gecikməsi atası Qazan xanı gileylənməyə vadar edir. Bunu gören Uruz atasına cavabında deyir: “Hünəri oğul atadanmı görər öyrənür, yoxsa atalar oğuldan öyrənür? Qaçan sən məni alub kafir sərhəddinə çıxardın, qılıc çalub baş kəsdin? Mən səndən nə gördüm nə öyrənüm?”

Bu epizodda iradəni bildirməyi bacaran övladın özünə inamını, həm də valideynə böyük olduğu halda belə günahı ola biləcəyini demək cəsarətini görürük.

Türk ailəsində yaşlı valideynlərin də yeri, ağsaqqal və ağbirçəklərə münasibət xüsusi yer tutmaqdadır. Valideyn böyük hörmət sahibidir, ailə məsələlərinin həllində aparıcı mövqetutmaqdadır. Oğuz elində yaşlı ötmüş valideynlər T.Hacıyevin bildirdiyi kimi, valideynlər valideyni xüsusi qayğı ilə əhatə olunurlar. Onlar sözün əsil mənasında ağsaqqal, ağbircək olaraq müqəddəs sayılırlar. Tarixilik baxımından, dövlətçiliyin kamilliyinə dəlalət baxımından valideynlər valideyni dövlət himayəsindədir.

Bundan başqa Oğuz ailəsində ər-arvad münasibəti də önəmli yer tutan, mühüm məsələlərdən biridir. Bu cür münasibətlərdə qadın qəhrəmanların göstərdiyi fədakarlıq ön planda verilməkdədir. Bununla yanaşı dastanın müxtəlif boylarında qadınların ərələrinə hörmətlə yanaşması, onlara böyük sevgi və etibar nümayiş etdirməsini görürük. Buna nümunə olaraq “Dirsə xan oğlu Buğac xan boyu”nda Xatununun Dirsə xana müraciətinə nəzər salaq:

“Xan babamın göyğüsü

Qadın anamın sevgisi

Atam anamın verdiği

Göz açuban gördüğüm

Könül verib sevdigim” (“Kitabi-Dədə Qorqud”, 1988: 38)

Dastanda ər və arvadın bir-birinə “başım baxtı”, “evim taxtı” deyərək xitab etmələrinə tez-tez rast gəlirik. Bu müraciət formasını Dirsə xanın, onun xatununun, Qazan xanın, Burla xatunun dilindən oxuyuruq. ər qadının başının baxtı, yəni ailəsinin dayağı, səltənəti bilir, qadın da ərini. Bu təşbehdə türk ailəsinin varlığında ər və qadın bərabərliyi təsdiqlənir (İsmiyeva, 2015: 321).

Ailədə ər-arvad münasibətlərinin daha fərqli nümunəsinə “Duxa Qoca oğlu Dəli Domrul boyu”nda rast gəlirik. Bu boyda azad məhəbbət, istək, ailə sevgisi ər-arvad çərçivəsində qoyulur və həll olunur. Bu boyda sevgi, məhəbbət, ər-arvad münasibətləri sözün əsl mənasında zirvəyə qalxır, Tanrı səviyyəsinə yüksəlir. Arvadı öz canını Dəli Domrul üçün fəda etməyə hazır olduğunu, can əvəzinə can vermək motivini görürük. Bu boy türk xalqlarına xas olmayan bir xüsusiyyəti ilə də diqqət çəkir: valideyn öz canını övladı üçün fəda etmir. Bu boy daha qədim tarixə, yəni İslamdan öncəyə aid hesab olunur.

Dastandakı önəmli faktlardan biri də Oğuzlarda ər və arvadın qurduqları evliliyi davamətdirmə məsələsində qadının üzərinə düşən vəzifədir. Dastandan aydın olur ki, ər itkin düşsə və ya müharibədə əsir alınarsa onun haqqında sağ olub-olmaması xəbəri məlum olmayınca qadın yoldaşını gözləməlidir. Bunu dastanın “Baybörə oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda görürük. Boyda verilir ki, Bamsı Beyrək 39 igid ilə əsir götürülür.

Hadisə belə qarşılır: Xanımı “Banuçiçək qaralar geydi, ağ qaftanını çıxardı... Beyrəgün yar-yoldaşları ağ çıxarub qaralar geydilər. Qalın Oğuz bəgləri Beyrək üçün əzim yas tutdular.” – bu, Oğuz elinin milli yası deməkdir. Ailə səviyyəsində bu yas 16 il davam edir. Bu müddətdə nə Banuçiçək ərə getmək barəsində düşünür, nə də kimsə onunla evlənmək, ona elçi göndərmək niyyətində olur. Ancaq 16 il tamam olanda Banuçiçəyin qardaşı Dəli Qarcar xanlar xanı Bayandurun hüzuruna gəlib diz çökür və deyir ki, diri olsa, bu 16 ildə Beyrəkdən bir xəbər çıxardı. Görünür, etik ayinə uyğun olaraq belə şərt söyləyir: “Bir yigit olsa, dirisi xəbərün gətirsə, altun-aqça verərdim. Ölüsü xəbərini gətirənə qızqardaşım verərdim” (Hacıyev, 1999: 102-103). Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, 16 il keçsə də diri xəbəri gələrsə qadın yoldaşını yenə də gözləməlidir. Amma öldü xəbəri gələrsə, ölən qadını ərə getməlidir. Oğuz elində əxlaq normasına görə ərəsiz qadın ailə qurmalıdır. Bunun səbəbi adını pis dedi-qodulardan qorumaqdır. Ölən igidin qadını elə igid, mərdə qismət olmalıdır.

Tariximizin dərin qatlarını özündə əks etdirən Kitabı-Dədə Qorqud dastanımızda yer alan ailə münasibətləri özünün bir çox xüsusiyyətləri ilə bugününümüzə də aktualdır.

Dastanda xüsusi vurğulanmalı olan məsələlərdən biri də qadının başqa dinin nümayəndəsi olmasına baxmayaraq, igidliyinə, mərdliyinə, sədaqətinə önəm verilməsidir. Buna “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyundan nümunə gətirə bilərik.

Boyda Qanturalının evlənməsini məsləhət görən atası Qanlı Qocaya Qanturalı məhz belə cavab verir: “Baba, mən yerimdən durmadan ol durmuş ola! Bən qaraquc atımı binmədən ol binmiş ola!” (İsmayılova, 2018).

Qanturalının ailə qurduğu Selcan xatun kimdir? Trabzon təkurunun qızı.

O vaxtlar Trabzon bir xristian şəhəri idi. Amma atasını və Qanturalının özünü bu məqam qətiyyənlə narahat etmir. O cəsarətlə Trabzona yollanır, yolunda duran bütün maneələri qızın özünün köməyi ilə dəf edir, Trabzon bəyinin qızını elə öz istəyiylə alır və qayıdıb evinə gəlir. Selcan xatun kimdir? O dövr üçün uzaq və yabancı məkan olan Trabzon təkurunun qızıdır. Kafir qızıdır. Yəni başqa dinin daşıyıcısına məhəbbət dolu münasibətini Qanturalı bir dastan qəhrəmanı olaraq çəkinmədən və heç kimdən ehtiyat etmədən ortaya qoyur (Kamal, 2020: 38).

Eposda vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyəsindən, oğuz ərənlərinin igid türk oğlu kimi yetişməsindən danışarkən mərd türk qadınlarının danılmaz rolu olduğunun bir daha şahidi oluruq. Dastandakı qadın obrazlarının əksəriyyəti qurşaq tutur, ox atır, ov ovlayır, oğuz elinin dar günündə ərələri ilə yanaşı döyüslərdə iştirak edirlər (Əzimova, 2015: 264).

Dastanda hər igidin bir xanımı olar fikrinin də sübutunu görürük. Belə ki eposda çoxarvadlılıq faktı qeyd olunmayıb.

Möhkəm ailə telləri, möhkəm ailə dayaqları, ər-arvad, valideynlərlə uşaqlar arasında qarşılıqlı hörmət, məhəbbət və ehtiram münasibətləri haqqında ideya bütün eposdan qızıl xəttlə keçir (Məlikova, 2004: 71).

Nəticə

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında gender bərabərliyi, dini tolerantlıq, ailə münasibətləri, müxtəlif xalqların birgə əmin-amanlıq içində yaşamasını əks etdirən boyları nəzərdən keçirdikdə dastanın hansı multikultural dəyərlərə sahib olduğunu görmüş oluruq. Xüsusilə, gender münasibətlərini, özündə bədii şəkildə əks etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında qadın anaobrazında, qəhrəmanın ömür-gün yoldaşı kimi, müxtəlif ritualların iştirakçısı olaraq təqdim olunur. Müqəddimədə qadınlar barədə deyilmiş fikirlərə nəzər salmaqla Oğuz elində qadına verilən dəyəri aydınlaşdırmış, qadının cəmiyyətdəki vəzifəsi və mövqeyi barədə deyilən faktların hətta bu günün özündə belə öz qüvvəsini saxladığını görmüş oluruq. Odur ki, “Kitabi Dədə Qorqud”un müqəddiməsində qadınla bağlı əks olunan fikirləri təkcə sözügedən dastanın məlumatı kimi yox, bütövlükdə türk etnomədəniyyətinin qadına münasibəti kimi anlamaq məqsədəuyğundur.

Oğuz elində müqəddəs hesab edilən, kiçik dövlətə bənzədilən ailə anlayışının hər bir fərdinin cəmiyyətin bir üzvü olaraq və ailədəki qayda-qanun və tərbiyənin bilavasitə cəmiyyətə, cəmiyyətin inkişafına necə təsir etməsiylə bağlı məlumat əldə etmiş oluruq. Dastanın boylarını incələdikdə Oğuzlarda yaşlı valideynlərin yerinin, ağsaqqal və ağbirçəklərə münasibətin xüsusi önəm daşdığını öyrəndik. Burada valideyn böyük hörmət sahibidir, ailə məsələlərinin həllində aparıcı mövqe tutmaqdadır. Oğuz elində yaşı ötmüş valideynlər T.Hacıyevin bildirdiyi kimi, valideynlər valideyni xüsusi qayğı ilə əhatə olunurdu. Bundan başqa Oğuz ailəsində ər-arvad münasibəti də önəmli yer tutan, mühüm məsələlərdən biri olub. Bu cür münasibətlərdə qadın qəhrəmanların göstərdiyi fədakarlıq ön planda verilməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Milli-mənəvi dəyərlərimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə hörmət, ehtiram bayramı. (2000). Respublika sarayında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. “Azərbaycan” qəzeti, 11 aprel.
2. Kitabi-Dədə Qorqud. (1988). Bakı: Yazıçı.
3. Tahirzadə, G. (2015). “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında gender. “Kitabi-Dədə Qorqud” və Türk dünyası beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı, s.388-391.
4. İsmiyeva, L. (2015). “Kitabi-Dədə Qorqud” da ailə münasibətləri. “Kitabi-Dədə Qorqud” və Türk dünyası beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı, s.320-322.
5. Hacıyev, T. (1999). Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz. Bakı: Yeni Nəşrlər Evi, Elm nəşriyyatı.
6. İsmayılova.M. “Kitabi-Dədə Qorqud dastanı”nda multikultural dəyərlər. <https://nuhcixan.az/news/cemiyet/8677-kitabi-dede-qorqud-dastaninda-multikultural-deyerler>
7. Kamal, A. (2020). Azərbaycançılıq və Kitabi-Dədə Qorqud dastanı. ADA.
8. Əzimova, A. (2015). “Kitabi-Dədə Qorqud dastanı”nda qadına münasibət. “Kitabi-Dədə Qorqud” və Türk dünyası beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı, s.262-265.
9. Məlikova, M. (2004). Dədə Qorqud kitabında dövlət və hüquq haqqında ideyalar. Dədə Qorqud dünyası. Bakı: Öndər, 240 s.

**Rəyçi: prof. dr. Abdulkadir
Emeksiz**

Göndərib: 03.09.2022

Qəbul edilib: 10.10.2022